

NOVÉ NÁBOŽENSTVÍ?

*Jako vítr prázdný šat nafoukne k neforemné plnosti,
tak nadouvají lidé svoje činy. Vychvalují si vzájemně
jejich velikost, zahrnují je oblaky kadidla, vzájemně si
blahopřejí k činům, aby každý jejich ceně věřil.
Tak se radují a nařikají, doufají a se obávají,
a zapomínají při tom toho nejdůležitějšího:
vlastního osudu, neodvratné smrti.⁷*

Každé dílo — ať vědecké, literární či jiné povahy — je vždy zásadně ovlivněno osobou svého autora. Ten je zase formován mnoha kontexty, které utvářejí jeho vnímání světa a způsob jeho zachycení slovy. Mezi tyto kontexty patří i společenská a kulturně–historická situace doby, v níž autor žije, přičemž hraje roli také jeho osobní psychické vybavení a rovněž sociální a ekonomická situace. Procházka jako autor nebyl samozřejmě výjimkou. Pokud by někdo chtěl hodnotit jeho dílo, musí se blíže seznámit také s Procházkovým celkovým životním rámcem, který jeho tvorbu přirozeně ovlivňoval. Přestože tato práce nechce Procházkovu dílo kulturně–historicky hodnotit, nalezne v ní čtenář pokusy přiblížit některé z kontextů, které měly na Procházkův životní i myšlenkový vývoj vliv. Konkrétně je to krátká analýza náboženské situace v naší zemi na přelomu devatenáctého a dvacátého století a stručné seznámení s historií theravády v evropském prostředí.

Jako příklad dílčích událostí formujících způsob Procházkova myšlení a tvorby je možno uvést první světovou válku, jež poznamenala celou Evropu, včetně vědecké, náboženské a literární činnosti mnoha významných osobností. Tato deprimující událost mimo jiné představovala velkou ránu pro scientistní vyznavače technického a kulturního pokroku lidstva, ale například i zásadní pokles prestiže římskokatolické církve v bývalých zemích habsburské monarchie, což také významně ovlivnilo náboženskou situaci v tomto prostředí. Na utrpení spojené s válkou a kolaborací jedné z hlavních institucí, která si nárokovala právo morální autority, reagoval Procházka ve svých knihách otevřenou kritikou tohoto stavu, o které bude ještě dále zmínka v kapitole „Kritika společnosti“:

Dnešní pokolení bylo svědkem katastrofy světové války. Provalily se, jako z hnisavého nádoru, proudy záští, chůčů, lži a jiných zhubností, které se dosud skrývaly, snad pouze

⁷ Procházka, L., *O vědomém jevu osobnostním. Buddhistická přednášková úvaha*, Plzeň: Vendelín Steinhäuser 1928, s. 11.

tušeny, ve svém nebezpečí však neznámy, pod blyštícím se škrálopem zdánlivé kultury. Ukázalo se hroznou srozumitelností, že podklad, zdánlivě pevně založený náboženstvím, státem a filosofií, jest prohnílý a zpuchřelý; slova, zdající se obklopena svatozáří věčné pravdy, obnažila se v duté fráзовitosti.⁸

Faktorů, které se takto podílely na zrání Procházkovy tvůrčí osobnosti, bylo více. Tato kniha se však omezí pouze na dva základní rámce, v jejichž prostoru se Procházkova životní a literární dráha utvářela.

Krise náboženství na přelomu 19. a 20. století

Od poloviny 19. století v českých zemích habsburského soustátí vytrváá kritická náboženská situace. V západní kultuře došlo ke změnám v charakteru epochy a v celém kulturně–politickém ovzduší.⁹ Tato situace se nevyhnula ani českému prostředí, v němž se tyto změny také velmi výrazně podepsaly.

Dědictví z doby osvícenské — rostoucí důvěra ve vědu, pokrok a svobodomyšlnost — vyvolávalo různorodé názory a stanoviska vůči náboženství. Některé myšlenkové proudy prosazovaly naprosté autoritativní podrobení, jiné naopak odmítaly náboženství vůbec. Ruku v ruce s rozvojem vědy a nových přírodovědných oborů docházelo k novému rozvoji průmyslu, hospodářství a finančnictví, což však vyvolávalo i zrychlení životního tempa, začaly se objevovat krizové hospodářské a sociální jevy, v neposlední řadě se začala projevovat zaostalost tradičního náboženství za rozvojem vědy. Toto vše bylo příčinou řady sociálních problémů. Tato celková situace vyprovokovala další úvahy o náboženství, zejména o novém etickém náboženství. S novými myšlenkovými podněty, které odpovídají i tehdejší filozofickým souvislostem, se bylo možné setkat v českém prostředí od konce devatenáctého století do přibližně třicátých let dvacátého století.¹⁰

Hovořilo se o krizi církve a krizi náboženství. Stoupenci pozitivismu tvrdili, že vědecká filosofie uspokojí rozum i srdce člověka i bez transcendentna, člověk nové doby není již oslovitelný teologickými kategoriemi.¹¹ Z noetického hlediska nevyhovovaly mýty, dogmata, kult, bylo kritizováno náboženství oddělené od každodenního života. Objevovala se nejen myšlenka nepotřebnosti nadpřirozeného základu morálky a etiky, jejíž stoupenci svůj názor na svět budovali nezávisle na náboženství

⁸ Procházka, L., *Kniha o skutečnosti podle Buddhaova probuzenského učení...*, s. 13.

⁹ Pavlincová, H., Horyna, B., *Filosofie náboženství. Pokus o typologii*, Brno: Masarykova univerzita 1999, s. 198.

¹⁰ Viz Masaryk, T. G., *V boji o náboženství*, Praha 1904; *Moderní člověk a náboženství*, Praha 1934.

¹¹ Pavlincová, H., „Idea etického náboženství v českém myšlení“, in: Gabriel, J., Svoboda, J. (ed.), *Náboženství v českém myšlení. První polovina 20. století*, Brno: Masarykova univerzita 1993, s. 75.

a metafyzice, ale i postoje spatřující příčiny mravní krize společnosti právě v odklonu od náboženství. Někteří z této druhé skupiny se při svém proklamovaném modernismu přidržovali ještě tradičního křesťanského náboženství (katolického, protestantského) nebo hledali jiné náboženství, které by se lépe shodovalo s moderní kulturou, a které by jí zároveň předávalo sílu, již čerpalo z náboženství předchozí kultury.

S výrazem „nové náboženství“, který byl reakcí na krizi v náboženském životě a rostoucí sekularizaci, se můžeme v českých zemích setkat už od sedmdesátých let devatenáctého století. V našem prostředí s tímto termínem pracovalo několik autorů, přičemž způsoby řešení s ním spojeného problému se u nich více či méně lišily. Pro nás nejsou důležití samotní myslitelé, ale spíše jejich návrhy na řešení krizové situace. Někteří usilovali o obrodu již zavedeného — tedy křesťanského — náboženství (T. G. Masaryk, J. L. Hromádka, E. Rádl ad.), druzí pro tehdejší společnost doporučovali jiné náboženství, které by bylo nové vzhledem k domácí tradici,¹² třetí skupinu představovali ti, kteří termín „nové náboženství“ spojovali s významem „etické náboženství“. Co si lze představit pod termíny „nové“ a „etické náboženství“? Idea etického náboženství se začíná objevovat v době transformace hodnot, kdy si člověk například na místo ideje osobního boha začne dosazovat jiný etický princip, etický ideál. V novém náboženství jde fakticky o novou formulaci životního cíle a smyslu, a to v situaci, kdy se tradiční víra v boha oslabuje, nebo zcela vytrácí.¹³

Ne náhodou byla v této době idea etického náboženství spojována mimo jiné také s buddhismem. Jedním z našich hlavních představitelů těchto snah byl Rudolf Máša, který na základě četby jemu dostupných textů o buddhismu usoudil, že Buddha nevěřil v transcendentno, v jiné světy i s jejich božskými či démonickými obyvateli, a že vyzdvihoval individualitu a rozum. Spoléhání se na vlastní rozum, samostatnost v jednání a pevnost přesvědčení byly zásadami, které dle Máši vedou k vyšší mravní úrovni. Buddhismus považoval za „výchovní systém, který přesně určenými cestami zaměřuje jedince i lidstvo k mravnímu i duchovnímu povznesení (osvícení).“¹⁴

Tato „etizace“ buddhismu dost nešetrným způsobem zredukovala konečný cíl Buddhova učení. Nicméně, společně s představou buddhismu jako ateistického náboženství (bez víry v bohy či Boha), které se obejde bez slepé víry v nadpřirozeno, jej mohla zpřístupnit a vůbec učinit přijatelným pro některé západní myslitele a příznivce. Jedním z nich byl i Leopold Procházka, který Buddhovo učení chápal jako střední cestu mezi náboženskou vírou a vědou. Pro něj jako strojního inženýra, úspěšného podnikatele a vynálezce, bylo Buddhovo učení svým důrazem na osobní zkušenost a vlastní

¹² H. Pavlincová uvádí jako propagátory buddhismu R. Mášu, O. Kunstovného a E. Svobodu, in Pavlincová, H., Horyna, B., *Filosofie náboženství...*, s. 202.

¹³ Pavlincová, H., „Idea etického náboženství v českém myšlení“ in Gabriel, J., Svoboda, J. (ed.), *Náboženství v českém myšlení...*, s. 75.

¹⁴ Pavlincová, H., Horyna, B., *Filosofie náboženství...*, s. 217.

ověření si toho, co je předkládáno, zcela jistě bližší než křesťanské náboženské dogma, které podle něho neposkytovalo mnoho prostoru pro praktickou zkušenost a ověření. Vztah Buddhova učení k vědě a víře bylo proto také častým tématem jeho úvah. Nutno ještě dodat, že se Procházka vyhnul zdůrazňování absolutní mravnosti jako cíle Buddhova učení a stejně tak hovořil o existenci vyšších a nižších světů a bytostech v nich žijících¹⁵ tak, jak jsou popisovány v Páli–kánonu.¹⁶ Také jako jeden z mála v té době psal podrobněji o buddhistické meditaci.

O náboženské krizi, etizaci náboženství a s tím souvisejících hodnotových transformací rozvíjející se moderní euroamerické kultury v druhé polovině devatenáctého století a na začátku století minulého, zde nebylo pojednááno samoučelně. Právě Procházka byl jedním z těch, kteří si změn, které probíhaly v tehdejší společnosti, všimli a snažili se nabídnout odpovídající řešení problémů, které byly těmito procesy podmíněny. Procházka v tomto případě čerpal ze svého studia a praxe Buddhovy nauky:

Vidím spásný prostředek naší kulturní bídy v učení skutečnosti, které uvede lidstvo z extrémů idealismu a materialismu k skutečnosti a jejímu střízlivému oceňování;

15 O bytostech jiných světů Procházka podrobně píše v dopise ze 4. 7. 1942 (rodinný archiv — tzn. materiály z archivu rodiny Procházkovy a Svobodovy) adresovaném křesťanskému knězi V. V. Daniškoví. Zde také odkazuje na kapitolu „Předbuddhistické světové názírání a buddhistická kosmosophie“ ve své knize *Buddhismus světovým názorem, morálkou a náboženstvím*, ve které se podrobně věnuje popisu buddhistické „kosmosofie“.

16 Používám technické označení „Páli–kánon“ pro korpus kanonických textů nauky historického Buddha Gotamy obdobným způsobem, jaký je běžný v buddhistické literatuře všech světových jazyků. Označení „Páli–kánon“, jež je užíváno vědci, je ekvivalentní označení *Tipitaka* užívané samotnými stoupenci buddhistické školy theraváda, která se dnes jako jediná odvolává výlučně jen na nauku Buddha Gotamy.

Samo slovo *páli* označuje jednak kanonický text, tedy text považovaný za slovo Buddhovo, jednak na základě historicky pozdějšího úzu interpretů buddhismu označuje také jazyk páli, ve kterém jsou tyto nejstarší známé texty Buddhova učení zaznamenány (viz Frýba, M., *Páli — jazyk, texty, kultura*, Boskovice: Albert 2001). Záměrně se vyhýbám označením jako „pálijské páli“ či „pálijský text“, která by doslovně znamenala „textový text“. V souladu s mezinárodními zvyklostmi vědy o buddhismu používám tedy výraz „páli“ v obou jeho denotacích kanonického textu a jemu specifického jazyka.

Neshledávám užitečným ani podivný novotvar „pálijščina“, který by česky zněl právě tak nepřiměřeně jako označení „hindijština“ a „bengálijščina“ pro jazyky hindí a bengáli. Časem se jistě ukáže, které výrazy jsou vědecky užitečné a jazykově libozvučné.

Při překladu a transkripci technických termínů páli se řídím pravidly obsaženými v první české vysokoškolské učebnici tohoto jazyka: Frýba, M., *Páli — jazyk, texty, kultura*, Boskovice: Albert 2001. Některé termíny nepřekládám — nenahrazuji tedy slovo „*vinaja*“ jeho doslovným překladem „vyvedení“, ani slovo „*dhamma*“ Miltnerovým poetickým překladem „držmo“, také ne slovo „*abhidhamma*“ křesťanským výrazem „scholastika“. Pro označení Buddhových promluv používám počestělý výraz „*sutta*“, který skloňuji dle gramatického vzoru žena, jak se to již zaběhlo mezi českými buddhisty.

v tom leží také podmínka skutečného světového míru. Bída dnešní doby spočívá v tom, že žijeme v klamných představách a pojmech místo ve skutečnosti; nazýváme tyto představy a pojmy „ideály“, ale že ony skutečně neexistují, vidíme z toho, že nepůsobí, že nás nemohou ochrániti před stále silněji se projevujícím materialismem. Živoucí skutečnost rozpoltněna jest v idealismus a materialismus, z nichž utváří se život reflektoricky v druhu jakési umělé synthese; bezprostřednost života jest ztracena. Žijeme oklikou přes myšlení, které se ztrácí jako světový názor, morálka a náboženství v nekonečné nedohledné řadě. Nynější světové nazírání, morálka a náboženství jsou polovičaté, nedostává se jim společného kořene; jsou květinami sbíranými na různých myšlenkových polích a spojenými v kytici, a musí vždy býti novými nahrazovány, jakmile zvadly. Buddhismus jest však učení, v němž světový názor, morálka a náboženství z jednoho zárodku vyrůstají, učení, které člověka nutí fídití svůj názor o světě, své mravní chování a náboženské naděje podle toho, co jím jako skutečnost bylo odkryto a poznáno. Neboť, co pomůže i velkolepý světový názor, nejvznešenější morálka a náboženství, jestliže naše poznání nás nenutí, abychom podle toho také jednali. A tak se mnohdy stává, že mluvíme jako andělé a jednáme jako vlci.¹⁷

Buddhovo probuzenské učení, které — jak vyplývá z předchozí citace — Procházka považoval též za možné řešení krize společnosti, ve které žil, však působilo v jeho době jako velmi exotický a cizorodý prvek. V tradiční evropské kultuře, založené na křesťanské nauce a tradici evropské filosofie a vědy, patřily tyto úvahy pro většinu lidí do oblasti neznámého a „jiného“. Přesto však Procházka nestavěl na zelené louce. Na akademické rovině již u nás působili autoři jako Vincenc Lesný (1882–1953) nebo Otakar Pertold (1884–1965). Je možné, že se Procházka setkal také s dílem našeho prvního průkopníka v bádání v oblasti východních náboženství Františka Čupra (1821–1882).¹⁸ Dále mohl ve své době čerpat z prací několika zahraničních autorů obeznámených s buddhismem a rovněž se i osobně setkal s některými významnými propagátory buddhismu v Evropě. Procházkovo literární působení a veřejná činnost, spojené s Buddhovou naukou, byly tedy podmíněny určitým kontextem, jež byl utvářen osobnostmi, které můžeme nazvat pionýry Buddhova učení na Západě. V první fázi pronikání Buddhovy nauky na Západ se jednalo především o nejstarší buddhistickou tradici — theravádu.

¹⁷ Procházka, L., *Buddhismus světovým názorem, morálkou a náboženstvím...*, s. 12.

¹⁸ Čupr, F., *Učení staroindické*, Praha: F. R. Urbánek, I–1876, II–1878, III–1884.

Pionýři Buddhova učení na Západě

Pokud vynecháme první kontakty, ke kterým velmi pravděpodobně došlo již v době výbojů Alexandra Velikého v roce 326 před naším letopočtem, a další ojedinělá setkání, můžeme o zásadním průniku buddhismu do Evropy hovořit v druhé polovině devatenáctého století.¹⁹ Půdu pro šíření buddhismu v Evropě připravili zejména Eugen Burnouf (1801–1852), autor první akademické práce o buddhismu *L'introduction a l'histoire de bouddhisme indien* z roku 1844, a Arthur Schopenhauer (1788–1860), jehož filozofické dílo bylo buddhismem ovlivněno. Důležitou roli pak sehráli badatelé sdružení především v londýnské *Pali Text Society* a *Theosophical Society*.

Pali Text Society byla založena v Londýně v roce 1881 Thomasem Williamem Rhys–Davidsem²⁰ (1843–1922). Tato společnost přispěla k šíření Buddhova učení v Evropě svými publikacemi kriticky editovaných původních textů theravády, nazývaných *páli*, jejich komentářů nazývaných *atthakathá*, podkomentářů nazývaných *tika*, a překladů těchto textů do angličtiny.²¹ Velký význam pro šíření buddhismu na Západě měla i manželka T. W. Rhys–Davise, Caroline Augusta Foley Rhys–Davids (1858–1942), známá svými vynikajícími překlady a editorstvím řady *Sacred Books of Buddhists*, kterou společnost vydávala od roku 1895. Nejvýznamnější publikací, kterou *Pali Text Society* vydala je zřejmě *The Pali Text Society's Pali–English Dictionary* (10. vydání: Oxford 1995). V tomto slovníku se nalézají konkordanční odkazy na výskyt překládaných termínů jak v kanonických textech (*páli*), tak i v komentářové literatuře (*atthakathá*, *tika*). Hlavním záměrem T. W. Rhys–Davise a jeho spolupracovníků bylo zpřístupnit anglicky erudovaným zájemcům o buddhismus pokud možno kompletní edici všech textů, které zahrnuje Páli–kánón, podle nějž byla *Pali Text Society* nazvána. Tento záměr byl však splněn až teprve koncem dvacátého století. Otázkou zůstává, do jaké míry byl Leopold Procházka ovlivněn publikacemi *Pali Text Society*. Rovněž není známo, zda Procházka v rámci své mezinárodní buddhistické činnosti sledoval proces obnovy buddhismu v tradičních buddhistických zemích.

¹⁹ V této podkapitole je použita mimo jiné tato literatura: Snelling, J., *The Buddhist Handbook. A Complete Guide to Buddhist Schools, Teaching, Practise, and History*, Rochester, Vermont: Inner Traditions 1991; Lužný, D., „Stručné dějiny buddhismu na Západě“, in Conze, E., *Stručné dějiny buddhismu*, Brno: Jota 1997, s. 155–173; Lesný, V., „Buddhismus a Západ“, in *Buddhismus*, Praha: Jaroslav Samec 1948, Olomouc: Votobia 1996.

²⁰ T. W. Rhys–Davids původně působil jako člen křesťanské misie na Srí Lance. *Páli Text Society* založil v Londýně poté, co se od Sumangala Thery naučil jazyk páli a seznámil se s obsahem Páli–kánónu. V roce 1882 pak mimo jiné působil jako profesor jazyka páli na Londýnské univerzitě, dále jako sekretář a knihovník *Royal Asiatic Society*, a byl také zakladatelem *London School of Oriental and Africal Studies* na Londýnské univerzitě. V letech 1904–1910 pobýval jako profesor komparativních náboženských studií na Victoria University v Manchesteru a roku 1907 se stal prezidentem *Buddhist Society of Great Britain and Ireland*.

²¹ Viz Frýba, M., *Páli – jazyk, texty, kultura*, Boskovice: Albert 2001, s. 18.

Klíčovou úlohu při znovuoživení Buddhova učení na Srí Lance²² a jeho popularizaci v západním světě sehrála také *Theosophical Society*, založená Helenou Pavlovnou Blavatskou (1832–1907) a Henry Steel Olcottem (1832–1907) v New Yorku v roce 1875. Teosofické hnutí pak ovlivnilo sinhálského mnicha Anagariku Dharmapalu²³ (1864–1933), který založil v Kalkatě v roce 1891 *Mahabodhi Society*, jejíž pobočky se později objevily i v Německu a Velké Británii.²⁴ Teosofie stála také u zrodu nejproslulejší buddhistické organizace v Evropě *The Buddhist Society*, kterou založil ve Velké Británii teosof Christmas Humphreys (1901–1983). Vlnu zájmu o buddhismus podnítil také Sir Edwin Arnold (1832–1904) svou básní *Světlo Asie*²⁵ (*The Light of Asia*, 1879), zveršovaným životem Buddha na podkladě díla *Lalitavistara*. Tato kniha sklídila obrovský úspěch a ještě v roce jejího prvního vydání vyšlo vydání druhé.

Mezi další autory píšící v západním světě o Buddhově učení patřili mimo jiné Paul Carus, Hermann Oldenberg a Karel Eugen Neumann. Američan Paul Carus (1852–1919) se snažil sjednotit všechna velká náboženství, zvláště buddhismus a křesťanství. Je autorem práce *Buddhovo evangelium*, která vyšla v roce 1894 a stala se velmi oblíbenou knihou používanou například na Srí Lance jako učebnice buddhismu. Nejvlivnější prací o buddhismu v německém prostředí byla publikace Hermanna Oldenberga (1854–1920) *Buddha. Sein Leben, Lehre und Gemeinde*, 1881. Tato práce výrazně ovlivnila Karla Eugena Neumanna (1865–1915), velmi pilného překladatele z jazyka páli. Z jeho překladů pak čerpali i první čeští buddhisté a mezi nimi i Leopold Procházka.

- ²² V druhé polovině minulého století došlo po dlouhém „období temna“ křesťanské misie k jakési renesanci buddhismu na Srí Lance (v jedné z nejtradičnějších buddhistických zemí neexistovala jediná buddhistická škola, všechny školy měli v rukou křesťanští misionáři), na které se podíleli, kromě významných buddhistických učenců Sumangala Thery a Dhammanandy, i H. P. Blavatská a H. S. Olcott. Ti pro sinhálské buddhisty vytvořili mimo jiné „buddhistickou vjajku“, kterou později přijali za svou i stoupenci Buddhova učení z jiných zemí a tradic. Snaha teosofů a buddhistů ze Srí Lanky byla velmi úspěšná. Roku 1887, po dvanácti letech úsilí, fungovalo na ostrově 46 škol poskytujících buddhistickou výuku; viz Snelling, J., *The Buddhist Handbook. A Complete Guide to Buddhist Schools, Teaching, Practise, and History*, Rochester, Vermont: Inner Traditions 1991; Olcott, H. S., *Dharma. Buddhistický katechismus*, Praha: Orientální bibliotéka 1915; Olcott, H. S., *Buddhistický katechismus*, Praha: IMPRESO PLUS 1996.
- ²³ Původně David Hewavitarme. Spolu s teosofy navštívil Japonsko a v roce 1893 se zúčastnil zasedání *Světového parlamentu náboženství (World's Parliament of Religions)* v Chicagu. Podílel se na buddhistické misi v Anglii, která vyústila v založení *London Buddhist Vihara* v roce 1928, uzavřené v roce 1940, znovu otevřené Náradou Mahátherou v roce 1954.
- ²⁴ *British Mahabodhi Society* byla založena Anagarikou Dharmapalou v Londýně v roce 1926.
- ²⁵ Česky Arnold, E., *Světlo Asie*, Praha: Politika 1906.

Podobně jako v českých zemích, i v Německu existovaly kromě akademického bádání aktivity, které se soustředily na praxi Buddhova učení a organizování skupin zájemců o ni. V roce 1903 vznikl v Lipsku *Buddhistischer Missionsverein in Deutschland*, v roce 1906 přejmenovaný na *Buddhistische Gesellschaft in Deutschland*, jejímž hlavním představitelem byl Karl Siedenstücker (1876–1936). Dalším významným počinem jistě bylo založení Buddhického domu (*Buddhistische Haus*) v Berlíně–Frohnau, které je spojeno se jménem berlínského lékaře Paula Dahlkeho (1865–1928), jenž byl jedním z nejznámějších laických přívrženců Buddhova učení v Německu. Buddhovo učení považoval za nauku, která je schopna vést k řešení problémů moderní společnosti a stát se tak základem budoucího světového názoru. Srovnával buddhismus s moderními filosofickými názory a poukazoval na jeho kompatibilitu s mentálním vybavením moderního člověka. Buddhický dům dal Dahlke postavit v roce 1926 a byl otevřen pro všechny (i nebuddhisty), kteří byli ochotni dodržovat během svého pobytu určitá pravidla: vegetariánské stravování, zdržování se pohlavního styku, zdržení se poslechu hudby, čtení novin, nevhodné mluvy a pokud možno zachovávání mlčení. Jednou za měsíc se zde konala veřejná přednáška. V budově byly i zvláštní cely pro ty, kdo chtěli meditovat a žít v ústraní.²⁶ Na Leopolda Procházku měl právě Paul Dahlke ze všech soudobých představitelů buddhismu největší vliv. Procházka s Dahlkem nejen udržoval pravidelnou korespondenci, ale také jej navštěvoval v Buddhickém domě. Dahlke se rovněž počátkem dvacátých let minulého století seznámil v Berlíně s tehdy mladým buddhistou Siegmundem Fenigerem, jenž byl o patnáct let později ordinován na Srí Lance buddhistickým mnichem, a který později sehrál významnou úlohu pro další šíření theravády na Západě.²⁷

V souvislosti s německým prostředím je nutno také zmínit postavu Georga Grimma (1868–1945), který byl velmi významným popularizátorem Buddhova učení v německy mluvících zemích. S jeho dílem se pojí výraz „Altbuddhismus“, což doslovně znamená „starý buddhismus“. Tento výraz má odkazovat na původní podobu Buddhovy nauky, o jejíž udržení Grimm usiloval. K jeho nejznámějším knihám patří *Buddhovo učení — náboženství rozumu* z roku 1915. Odkazy na Grimmovo dílo je možno nalézt v Procházkově knize *Buddhismus světovým názorem, morálkou a náboženstvím*.

²⁶ Lesný, V., *Buddhismus...*, s. 416.

²⁷ „Obituaries — Nyanaponika Maháthera“, *Buddhist Studies Review*, 12, 1995, s. 61.

Evropští pionýři buddhistického mnišství na Východě

V evropském prostředí se záhy začalo společenství stoupců Buddhovy nauky dělit na mnichy a laiky, podobně jako tomu bylo a je v tradičních buddhistických zemích. Objevili se zájemci z řad laiků, kteří se rozhodli obléci mnišskou róbou a odejít, podle vzoru Buddha a mnoha jeho dalších následovníků, do bezdomoví (*pabbadždžá*). Buddhističtí mniši evropského původu však žili většinou v asijských buddhistických zemích a Evropu pouze někteří z nich dočasně navštěvovali.

První Evropan, který obdržel mnišské vysvěcení, Skot H. Gordon Douglas²⁸ (1870–1905), byl ordinován na Srí Lance v roce 1899 jako Asoka Sasanajoti. Druhým mnichem evropského původu, který byl ordinován jako mnich theravádové tradice Buddhova učení byl Ananda Metteyya, světským jménem Charles Henry Allan Bennett²⁹ (1872–1923). Ten získal nižší vysvěcení v Akjabu v Barmě v roce 1901. Následující rok obdržel vyšší vysvěcení jako bhikkhu. Tituly knih tohoto mnicha lze nalézt v seznamu literatury, kterou používal Procházka.

Centrem západních buddhistů na Srí Lance byla Ostrovní poustevna (*Island Hermitage*, sinhál. *Polgasduwa*), kterou založil na malém ostrově v laguně u vesnice Dodanduwa bhikkhu německého původu Nyanatiloka³⁰ (1878–1957), učitel mnoha dalších evropských mnichů, jako byli například Nyanaponika, Nyanamoli, Nyanadhara, Nyanasisi a mnich českého původu Nyanasatta, jemuž je věnována následující podkapitola. Nyanatiloka byl první buddhistický mnich z kontinentální Evropy. Tento

²⁸ Narodil se roku v Lanarkshire ve Skotsku a po studiích ve Skotsku, Francii a Německu přišel na Srí Lanku, kde studoval na St. Thomas's College v Kolombu. Od roku 1894, v průběhu následujících pěti let, se pokoušel porozumět Buddhovu učení. Byl ordinován 20. ledna v klášteře Jayasekaramaya v Kolombu. Nejdříve byl barmským mnichem Maha Therou Vajiraramou ordinován jako novic (*samanera*) a poté, ještě ve stejný den, přijal vyšší ordinaci (*bhikkhu*). Jeho vstup do mnišské sanghy byl přijat mnohými (nejen ze strany křesťanů, ale i buddhistů) kriticky. Byl proto často nucen čelit útokům, někdy i prostřednictvím cejlonského tisku. Zemřel ve věku 35 let na cholera, při péči o nemocné. („The Bhikkhu From St. Thomas' College“, *Buddha Jayanti*, roč. II, č. 1, 14. 1. 1955, s. 1–2.).

²⁹ Narodil se jako syn elektroinženýra, později určitou dobu pracoval jako analytický chemik. Studia Buddhova učení na Srí Lance ho vedla k jeho buddhistické misii v Evropě. Roku 1903 založil *International Buddhist Society (Buddhasasana Samagama)* v Rangúnu. Roku 1908 vedl první misii do Anglie. Po šesti měsících se vrátil do Barmy, aby se opět roku 1914 ze zdravotních důvodů do Anglie vrátil a pokračoval ve své misijní práci. Mezi jeho nejznámější díla patří *An Outline of Buddhism* a *The Wisdom of the Aryas*. Dále o něm viz např. Brunton, P., „A Pioneer Western Buddhist“, *Ceylon Daily News*, Vesák number, May 1941.

³⁰ Podrobněji o Nyanatilokovi a o dalších mniších evropského původu jím ordinovaných viz Hecker, H., *Der erste deutsche Bhikkhu. Das bewegte Leben des Ehrwürdigen Nyanatiloka (1978–1957) und seine Schüler*, Konstanz: Universität Konstanz 1995; Nyanaponika Thera, „Nyanatiloka Mahathera. His Life and Work“, in: Nyanaponika Thera (ed.), *Nyanatiloka Centenary Volume*, Kandy: Buddhist Publication Society 1978; „The Ven. Nyanatiloka Maha Thera“, *Jayanti* 1, 1957, s. 18–19.

muž sehrál velmi významnou úlohu při šíření Buddhovy nauky na Západě. Narodil se jako Anton Walter Florus Gueth, vystudoval hudební konzervatoř ve Frankfurtu, kde se také poprvé seznámil s Buddhovým učením na přednáškách místní Teosofické společnosti. Rozhodl se stát mnichem, aby mohl bezprostředně prozkoumat Buddhovo učení.

Jako houslový virtuóz se vydal na cestu do Asie a v roce 1903 dojel do Indie, kde zjistil, že zde žádný buddhistický řád neexistuje. Ještě téhož roku dorazil na Srí Lanku, odkud se brzy přesunul do Barmy, kde obdržel v roce 1903 nižší a v roce 1904 vyšší mnišskou ordinaci. Odtud se přesunul zpět na Srí Lanku, načež následovala řada jeho cest do Barmy, severní Afriky, ale zejména do Evropy, kde bylo jeho působení zpočátku velmi úspěšné. Ordinoval zde, poté i na Srí Lance, několik mnichů.³¹ V Barmě v roce 1906 udělil nižší ordinaci Skotu I. F. McKechniemu (1871–1950). Ten se později jako Bhikkhu Silacara stal plodným autorem prací o Buddhově nauce, z nichž některé uvádí v seznamu použité literatury i Procházka. Mezi Procházkou používanou literaturou lze nalézt i knihy Němce Waltera Margrafa, kterého Nyanatiloka temporálně ordinoval na Srí Lance jako Bhikkhu Dhammanusari. Ten po svém návratu do Německa založil buddhistické vydavatelství, které mimo jiné vydávalo Nyanatilokovy knihy.

V roce 1911 se Nyanatiloka vrátil zpět na Srí Lanku. Jeho pobyt však záhy přerušila na dvanáct let první světová válka. Když mu byl po válce odepřen návrat na Srí Lanku, pobýval čtyři roky v Japonsku, kde přednášel v Tokiu na univerzitě Komazawa. Mezi válkami a v době druhé světové války, kdy byl s ostatními německými mnichy internován v britském zajateckém táboře, se věnoval překladatelské činnosti a psaní knih o Buddhově nauce.³² Snad nejznámější z jeho prací je útlá knížka *Das Wort des Buddha*,³³ která byla vydána ve více než patnácti jazycích. V roce 1954 se společně se svým žákem Nyanaponikou účastnili — pravděpodobně jako jediní mniši evropského původu v historii vůbec — šestého buddhistického koncilu (*Chattha Sangayana*).

Asi nejvýznamnějším Nyanatilokovým žákem byl další z německých mnichů, Nyanaponika (1901–1994). Tento mnich se pak na konci šedesátých a v sedmdesátých letech účastnil „druhé vlny“³⁴ šíření theravády v Evropě. Narodil se jako Siegmund

³¹ Celkem byla Nyanatilokou (nebo za jeho přítomnosti) mezi roky 1905–1955 udělena vyšší nebo nižší ordinace čtyřiceti dvěma mnichům, většinou z Evropy a USA (jejich seznam viz Hecker, H., *Der erste deutsche Bhikkhu...*, s. 347–352).

³² Seznam jeho překladů a vlastních monografií viz Nyanaponika Thera, „Nyanatiloka Mahathera. His Life and Work“, in: Nyanaponika Thera (ed.) *Nyanatiloka Centenary Volume...*, s. 10–16.

³³ Česky: Nyanatiloka, *Slovo Buddhovo*, Turnov: Jan Jiránek 1936; Nyánatiloka, *Slovo Buddhovo*, Praha: Stratos 1993.

³⁴ Považujeme-li Nyanatilokovy aktivity za vlnu první, můžeme potom hovořit o Nyanaponikově činnosti překladatelské, literární, publikační (spojeny se vznikem *Buddhist Publication Society*) a o jeho pravidelných návštěvách Evropy (od roku 1965) jako o vlně druhé.

Feniger v Králové Huti ve Slezsku v rodině židovského obchodníka. Po maturitě se vyučil knihkupcem a dostal se tak k prvním knihám o buddhismu. Po přestěhování do Berlína se dozvěděl od svých přátel o možnosti stát se mnichem na Srí Lance. V roce 1936 příplul na Srí Lanku, kde ještě téhož roku získal nižší ordinaci a následující rok se stal bhikkhuem. Za druhé světové války jej čekal stejný osud jako jeho krajana Nyanatiloka. Oba dva byli převezeni do civilního internačního tábora v Dijatalawě a později do internačního tábora v Dehra Dun v severní Indii. Zde se také spřátelil s dalším krajanem Lamou Anagárikou Góvindou (1898–1985),³⁵ kterého ordinoval Nyanatiloka ve dvacátých letech. Jejich přátelství pak pokračovalo po celá léta občasnou výměnou dopisů a setkáním v Evropě v roce 1972, až do smrti Lamy Góvindy v roce 1985.³⁶

V padesátých letech se společně se svým učitelem Nyanatilokou zúčastnil přípravy a zahájení zmíněného šestého buddhistického koncilu v Barmě, kde se také setkal s jedním z nejvýznamnějších meditačních učitelů dvacátého století, barským mnichem Mahási Sayadó³⁷ (1904–1982), pod jehož vedením prošel velmi úspěšným intenzivním meditačním výcvikem. Významnou událostí v Nyanaponikově životě bylo založení *Buddhist Publication Society (BPS)* v roce 1958, která se stala producentem anglicky psaných knih a brožur o Buddhově učení, čímž se zásadně podílela a stále podílí na popularizaci Buddhova učení na Západě. V sedmdesátých letech pak Nyanaponika pravidelně navštěvoval západní Evropu, kde se setkával s přívrženci buddhismu, mimo jiné i s Ericem Frommem. Z množství Nyanaponikových překladů a prací se asi nejznámější stala jeho *The Heart of Buddhist Meditation*.³⁸

³⁵ Světským jménem Ernst Lothar Hoffmann, který do Ostrovní poustevny přijel v roce 1928. Později se stal velmi populárním učitelem buddhismu tibetské tradice na Západě.

³⁶ Bhikkhu Bodhi, „Life Sketch of Ven. Nyanaponika“, in: Bhikkhu Bodhi (ed.), *Nyanaponika. A Farewell Tribute*, Kandy: Buddhist Publication Society 1995, s. 5–17.

³⁷ Mahási Sayadó, mnnišským jménem U Sobhana Maháthera byl nositelem titulu *agga mahá pandita* (nejvyšší znalec textů) a považován za nejpřednějšího mistra meditace. Jeho didaktické zpracování metody *satipathána-vipassaná*, již Buddha dosáhl plného probuzení (*sammá sambodhi*), je rozšířeno po celém světě. Instrukce této metody je přístupná i v češtině: Mahási Sayadó, *Meditace všímavosti a vhledu. Základní a pokročilé stupně*, Praha: Stratos 1993; Mahási Sayadó, *Pokrok v pěstování vhledu. Pojednání o buddhistické meditaci*, Praha: Alternativa 1997. Žákem Mahási Sayadó byl i již zmíněný mnich českého původu Nyanasatta.

³⁸ Česky: Nyanaponika Thera, *Jádro buddhistické meditace*, Praha: DharmaGaia 1995; dále také *Pět duševních překážek*, in: *Od srdce k srdci*, Praha: Stratos 1995; *Město myslí a další texty*, Praha: Slávek Keprt 2000; *Kořeny dobrého a zlého*, Praha: DharmaGaia 2000; o Nyanaponikovi viz Fromm, E., Frýba, M., *Opravné přátelství podle Buddhovy nauky*, Olomouc: Votobia 2001; Bhikkhu Bodhi, „Life Sketch of Ven. Nyanaponika“, in: Bhikkhu Bodhi (ed.), *Nyanaponika. A Farewell Tribute...*, s. 5–17.

Thera Nyanasatta

Českým zástupcem v rodině mnichů evropského původu žijících na Srí Lance byl C. Nyanasatta Thera (C. znamená označení země původu, v tomto případě „Czech“), světským jménem Martin Novosad (1908–1984). Tento muž, který byl dlouhou dobu jediným buddhistickým mnichem českého původu, si zaslouží více prostoru v rámci této práce. Navíc, jak bude zmíněno později, byl Procházkovým přítelem, ač skoro o jednu generaci mladším.

Martin Novosad se narodil v Tyrňanech na Moravě ve dvanáctičlenné rolnické rodině. Již v dětství se projevil jeho velmi pozitivní vztah k přírodě, ve které trávil mnoho času, a snaha o bezkonfliktní jednání ve svém okolí. Příroda mu také nabízela možnost setrvávat o samotě a svým způsobem meditovat. Sociální situace jeho rodiny nebyla jednoduchá. Otec rolník a matka, která měla v opatrování deset dětí, nemohli svým potomkům zajistit dostatečné hmotné zaopatření; pro nedostatek finančních prostředků, přestože byl intelektuálně nadaný, nemohl Martin Novosad studovat. Po ukončení třetí třídy měšťanské školy byl nucen sloužit u sedláka, i když ho ředitel školy doporučoval jako nejlepšího žáka k dalšímu studiu.³⁹

V průběhu života byl Martin Novosad konfrontován s dobrodružnými životními obraty. Asi čtyři roky se učil krejčím ve Vizovicích — i se zaopatřením, aby ho rodiče nemuseli podporovat. V Ostravě–Kunčicích pracoval osm let jako krejčovský pomocník. Pak na žádost svých příbuzných odešel do Bratislavy, kde si našel místo v jednom krejčovství. Měl tu velmi těžký život, protože mistr se silným sklonem k alkoholu mu nevyplácel žádnou mzdu a vrcholem všeho bylo udání paní mistrové živnostenskému soudu, že prý jí tovaryš neplatí stravné a byt.

Neblahé zkušenosti se střídaly s příjemnými. Podařilo se mu vystudovat učitelský kurz. Využil také své nadání pro studium cizích jazyků a hledal uplatnění ve Vídni, později v Hamburku a v Berlíně, kde přišel do styku se skupinami buddhistů. V jedné z těchto skupin se seznámil s německou šlechtičnou, s níž se oženil. Toto manželství však netrvalo dlouho, po vzájemné dohodě se ještě v téže roce rozešli, aby každý dále hledal smysl života vlastní cestou. Pobyl pak ještě půl roku v Paříži, kde působil jako učitel jazyků. Otec zemřel v roce 1927, matka roku 1936. Z jeho devíti sourozenců žilo v šedesátých letech ještě šest, přičemž s bratry Janem a Josefem vedl korespondenci.⁴⁰ Těsně před druhou světovou válkou byl na návštěvě ve vlasti a od té doby již tuto příležitost neměl.

Na Srí Lanku přišel Martin Novosad jako třicetiletý roku 1938. Ovládal již několik jazyků — mezi nimi esperanto — a měl velmi široké teoretické znalosti o Buddhově učení. Zdrojem těchto vědomostí mu byly samozřejmě knihy o buddhismu, které do té

³⁹ Zikmund, M., Hanzelka, J., *Cejlon — ráj bez andělů*, Praha: Nakladatelství Svoboda 1991, s. 317.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 318.

doby na Západě vycházely. Svědčí o tom text jeho přednášky pro klub esperanta v Brně 11. ledna 1938, který v němčině rozpracoval a na Srí Lance předložil Nyanatilokovi, opatovi Ostrovní poustevny v Dodanduě.⁴¹ Ještě téhož roku se stal mnichem Nyanasattou. Praktickému výcviku, spojeným se studiem Buddhova učení a jazyka páli, se mu dostalo pod vedením Nyanatiloky. V roce 1940, kdy byli mniši německého původu Nyanatiloka a Nyanaponika internováni v táboře Dijatalawa, Nyanasatta jako Čechoslovák zůstal na svobodě a bylo mu umožněno navštěvovat své internované přátele a poskytovat jim drobné služby.⁴²

V této době také založil svoji vlastní poustevnu v Kolatenně, půl míle od Bandarawely. I když Ostrovní poustevna (*Island Hermitage*) v horké přímořské oblasti poskytovala dobrou atmosféru a prostředí pro studium a praktikování Buddhova učení, chladnější klima v okolí Bandarawely nabízelo mnichům, kteří přišli ze Západu, příjemnější podmínky. Původně se toto místo jmenovalo Rock Hermitage. Nyanasatta poustevnu přejmenoval na Verdant Hermitage a česky ji nazýval Zelenodolská poustevna. Nejdříve žil Nyanasatta pouze v malé chatrči. Později však již poustevna poskytovala prostorné budovy s krásným výhledem do přírody. Poustevna také nabízela ubytování pro mnichy i laické pomocníky, jídelnu a meditační halu. Prvních šest let svého mnišského života shrnuje Nyanasatta vlastními slovy v dopise Leopoldu Procházkovi takto:

Po celou dobu byl jsem zdrav a šťasten v každém ohledu. Můj život je aktivní a kontemplativní. Prvých pět let, mimo studia a meditace, kázal jsem anglicky, užívaje tlumočnický sinhálské řeči. Poslední tři léta mohu učit, přednášet a kázat i přímo sinhalsky. Kázal a přednášel jsem ve všech předních městech Ceylonu. Potravě a podnebí jsem se přizpůsobil rychle. Nyní mám svůj Ášram asi 1.500 m nad hladinou moře, v kraji podobném Tatrám a s podnebí jako na Rivieře nebo jinde při Středozezemním moři. Ceylon se výborně hodí pro Evropany poněvadž má všechny výšiny a různá podnebí. Jsem zdravější než v Československu.⁴³

Nyanasatta, perfektně mluvící sinhálštinou, byl místními vesničany velmi oblíben, pravidelně ho navštěvovali a považovali jej dokonce „za starého krajana, který se pro tento život znovu zrodil v Evropě, aby mohl svým novým krajanům zprostředkovat v mateřštině Buddhovo učení.“⁴⁴

Nyanasatta byl tedy dalším z mnichů, kteří se podíleli na propagaci buddhismu na Západě. Jeho překladatelskou a autorskou činnost mu umožňovaly dobré znalosti němčiny, angličtiny, páli, sinhálštiny a také esperanta. Byl zástupcem Srí Lanky ve *World Esperanto Association* a vedoucím *Buddhist Esperanto Institut of Ceylon*.

41 Frýba, M., „Předmluva“, in Nyanasatta Thera, *Základy buddhismu*, Praha: Alternativa 1992, s. 4;

42 „The Island Hermitage in the Hills“, *Sunday Times*, 6. 6. 1962.

43 Nyanasattův dopis L. Procházkovi z 27. 12. 1945 (rodinný archiv).

44 Frýba, M., „Předmluva“, in Nyanasatta Thera, *Základy buddhismu...*, s. 5.

Proslavil se svým, na Srí Lance vydaným, překladem *Satipatthána Sutty* do angličtiny, který byl ve světě orientalistů uznáván pro svou lingvistickou dokonalost. Také jeho méně známý překlad *Dhammapady* do slovenštiny je literárně velmi zdařilým produktem jeho překladatelské práce.⁴⁵ Do angličtiny byla též přeložena jeho práce, která vyšla i u nás pod názvem *Základy buddhismu*.⁴⁶ Významné jsou i jeho příspěvky do *Buddhist Encyclopaedia*, nejobsáhlejšího moderního díla o buddhismu, na kterém se podíleli svými příspěvky známí indičíti, japonští i evropští buddhologové. Přispěl i českými překlady *Therí Ghátá* a *Therá Ghátá*, kanonickými verši mnišek a mnichů.

V šedesátých letech s ním navázali kontakt i naši přední buddhologové Ivo Fišer a Karel Werner.⁴⁷ Oba dva jej potom později několikrát navštívili v jeho poustevně a rovněž za ním posílali své univerzitní studenty. Kromě těchto návštěv se Nyanasatta setkal také s dalšími cestovateli a žurnalisty z Československa a ostatních zemí východního bloku.⁴⁸ V posledních měsících jeho života se staral o Nyanasattu v Zelenodolské poustevně a později v Ostrovní poustevně Mirko Frýba, psycholog a psychoterapeut z univerzity v Bernu, který zachránil před zničením i část Nyanasattovy literární pozůstalosti. Z Ostrovní poustevny byl Nyanasatta převezzen do nemocnice v Galle, kde v září 1984 zemřel. Tělo tohoto prvního buddhistického mnicha českého původu bylo spáleno 27. září 1984 v Dodanduě.

Nyanasatta, ještě jako Martin Novosad, byl přítelem Leopolda Procházky. Procházka mu finančně přispěl na jeho cestu na Srí Lanku v roce 1939. Tyto skutečnosti jsou jedny z dokladů toho, že Procházka věděl o buddhistických mniších ze Západu, kteří žili na Srí Lance a mohl s nimi být v písemném kontaktu. Může o tom svědčit i již výše zmíněná prezentace Procházky jako československého zástupce *Mezinárodní buddhistické jednoty* se sídlem na Srí Lance v Ostrovní poustevně (*Island Hermitage*), *Světové jednoty buddhistické* a člena *Světové buddhistické rady*. Vzhledem k německému původu většiny mnichů mohl některé z nich poznat při svých návštěvách v Německu, ještě před jejich odchodem do bezdomoví.

⁴⁵ Publikovány byly pouze verše 1–51, viz Nyanasatta Thero, „Dhammapadam“ in *Revue svetovej literatúry*, 3, 1997, s. 165–170.

⁴⁶ Nyanasatta Thera, *Základy buddhismu*, Praha: Alternativa 1992.

⁴⁷ Viz Nyanasattův dopis B. Svobodové z 24. 12. 1967 (rodinný archiv).

⁴⁸ Viz Zikmund, M., Hanzelka, J., *Cejlon — ráj bez andělů...*, s. 316–321 a Nyanasattův dopis B. Svobodové z 24. 12. 1967 (rodinný archiv).